

تعريف چك

چك برگ، حواله‌اي است كه شخص صاحب حساب دستور پرداخت يا انتقال از موجودي جاري خود را در زمان صدور صادر مي‌نمايد.

وجه ارقام مندرج در چك برگ به جاي پول نقد براي سهولت در حمل و نقل اسكناس يا انتقال به حساب جاري دلخواه گيرنده به تاريخ روز صدور (نه مدت) بايد صادر شود و گيرنده به تصور اينكه مبلغ ريال چك در بانك موجود است کالا و خدمات را تسليم صادركننده چك مي‌نمايد.

معني چك از نظر لغوي و قانوني:

(چك واژه فارسي است به معني نوشته‌اي كه بوسيله آن از پولي كه در بانك دارند مبلغي دريافت داشته يا به كسي حواله دهند).

ماده 310 قانون تجارت ايران، چك را چنين تعريف کرده است:

(چك نوشته‌اي است كه صادركننده، وجهي را كه نزد محال عليه دارد كلاً يا بعضاً مسترد يا به ديگري واگذار نمايد) همچنين قانون صدور چك مصوب تيرماه 1355 چك را يك سند تعريف نموده؛ (چك سندي است به منظور پرداخت مبلغ معين كه در حساب صادركننده موجود است براي بانك كشيده مي‌شود تا در وجه يا به حواله كرد دارنده يا حامل پرداخت گردد).
بنابراين چك جزء اسناد تجاري بوده و به منظور سهولت در معاملات و رونق تجارت بكار مي‌رود.

تاريخچه بانك، بانكداري و رواج چك

كلمه «بانك» از لغت ايتاليائي «بانكو» به معني نيمكت گرفته شده است، چون اولين بار مقارن قرن چهاردهم ميلادي نخستين واحدي بنام بانك در اين كشور (ايتاليا) بوجود آمده است. البته وسعت و تكامل بانكها به شكل كنوني به اوائل قرن هيچدهم بر مي‌گردد.

همچنين در زبانهاي فرانسه نيمكت را «بان» معني مي‌كنند، اين لغت (نيمكت) به انگليسي «بنچ» گفته مي‌شود. در بعضي زبانهاي تركي نيز كلمه «بانكا» بمعني نوعي حليبي بكار مي‌رود (مثل حليبي 4 گوشه مكعب مستطيل روغن نباتي يا گرد).
بنابراين اطلاق واژه شباهت نزديكي در زبانهاي گوناگون به هم دارد.

و اما ارتباط بانك با نيمكت: وجه تسميه آن از آنجا ناشي مي‌شود كه هسته مركزي اوليه بانكها را صرافها تشكيل مي‌دادند كه در ابتدا، كارشان رباخواري بطور عادي بود (از قوم يهود بودند) و براي وسعت دادن و سازمان بخشيدن به فعاليت خود دست به ابتكار زده و بانكها را تشكيل دادند. اين صرافها قبل از تشكيل بانك، نحوه كار روزانه‌شان به اين ترتيب بود كه در ميدان عمومي شهر، هر كدام نيمكتي مي‌گذاشتند كه هم خودشان و هم مشتري‌هايشان روي آن مي‌نشستند و در ضمن دفتر و دستك‌هاي مورد نيازشان را روي همان نيمكت قرار مي‌دادند كه اين بساط، تقريباً دفتر كار و اموراتشان را تشكيل مي‌داد.

اين نيمكت براي آنها ارزش خاصي داشت بطوريكه از پدر به فرزند مي‌رسيد و ميراث باارزشي محسوب مي‌شد و براي نگهداري و حفاظت آن نيمكت كهنه هم توجه زيادي داشتند زيرا تصور مي‌کردند هر چه دارند از برکت آن نيمكت به دست آورده‌اند. بهمين جهت هم وقتي بانك را تشكيل دادند اسم آنرا از همان لغت نيمكت (بانكو) گرفتند.

وقتي اين صرافها بدهكار مي‌شدند، طلبكارها هجوم آورده و آن نيمكت را شكسته و خرد مي‌کردند و كلمه «ورشكست» هم از همين جا گرفته شود است.

بانكداري در ايران

اولين مؤسسه مالي واسطه با نام «بانك» در سال 1266 ه.ش در ايران فعاليت خود را آغاز كرد.

نام مؤسسه «بانك جديد شرق» بود. در سالهاي 1307 ه.ش تا 1339 بانكهاي ملي ايران و مركزي فعاليت خود را آغاز نمودند. در سال 1358 كليه بانكهاي كشور كه غيردولتي بودند ملي شدند و در اختيار دولت قرار گرفتند. در سال 1362 ه.ش قانون عمليات بانكي بدون ربا (بهره) از تصويب گذشت و از ابتداي سال 1363 اجرا و فصل جديدي در بانكداري ايران آغاز شد.

از اين رو تحول بانكداري در ايران را مي‌توان به دوره‌هاي زير تفكيك نمود:

1) 1307 - 1366 (2) 1339 - 1307

3) 1358 - 1362 (4) 1339 - 1358

5) 1363 - 1378

وجود خلاء قانوني در خصوص بانكداري از خصوصيات انجام عمليات بانكداري مركزي توسط يك بانك خارجي از مشخصات عمده اولين دوره بانكداري در ايران مي‌باشد.

در نیمه دوم قرن نوزدهم اروپاییان برای کسب امتیاز بانک تلاش نموده و موفق شدند. اولین اقدام توسط یک بنگاه پارسی ارلانگه (Erlange) بعمل آمد. بانک جدید شرق، نخستین بانکی بود که در ایران آغاز بکار کرد، این بانک که مرکز آن در لندن بود بدون این که از دولت ایران امتیازی کسب کرده باشد، در سال 1266 هـ ش (1888 م) شعبه‌ای در تهران افتتاح و شروع به فعالیت بانکی کرد.

بانک جدید شرق دو سال در ایران فعالیت بانکی خود را انجام داد. این بانک طبق قرارداد 31 مارس 1890 م با بانک شاهنشاهی ایران به توافق رسید. (بانک شاهنشاهی در ایران در 25 ژوئیه 1872 م افتتاح شده بود).

تا تیرماه 1325 نه تنها قانون بلکه مضمون هیئت دولت نیز در مورد فعالیت‌های بانکی در ایران وجود نداشت. این رشته کسب و کار تابع قانون تجاری بود. این وضع تا تیرماه 1334 تداوم داشت. هیئت دولت نخستین مقررات در مورد فعالیت‌های بانکی را در تیرماه 1325 از تصویب گذراند و به مرحله اجرا گذاشت. بانک مرکزی با حق انحصاری در سال 1339 نشر اسکناس و مسکوک فلزی تأسیس شد.

پس از وقوع انقلاب اسلامی حذف ربا از سیستم بانکی کشور و انطباق عملیات بانکی با موازین اسلامی مطرح شد، ابتدا نرخ بهره بانکی کاهش داده شد، به جای واژه «بهره» کارمزد اطلاق گردید. اما این کافی نبود از این رو پس از ملی شدن و ادغام بانکها زمینه لازم برای حذف ربا از عملیات بانکی مهیا گردید.

مجلس شورای اسلامی براساس تبصره 54 قانون بودجه سال 1360 دولت را موظف نمود تا ظرف 6 ماه نسبت به حذف ربا از سیستم بانکی و اصلاح سیستم بانکی مطالعات لازم را انجام داده و لایحه مربوطه را به مجلس تقدیم نمود.

دولت لایحه قانونی راجع به «حذف بهره و انطباق عملیات بانکی با موازین اسلامی» را تهیه و تصویب را برای بررسی و تصویب نهایی تقدیم مجلس شورای اسلامی کرد.

لایحه مورد اشاره پس از بحث و بررسی‌های کارشناسی در مجلس تحت عنوان «قانون عملیات بانکی بدون ربا» (بهره) در جلسه علنی 1362/6/8 مجلس از تصویب نهایی گذشت و شورای نگهبان نیز قانون مذکور را در 1362/6/10 تأیید و برای اجرا به دولت ابلاغ گردید.

بطور کلی شیوه مبادلات تجاری از نظر تاریخی عبارتند از:

1- مرحله مبادله کالا به کالا

2- پول مسکوک (فلزی)

3- پول کاغذی (اسکناس)

4- پول ثبتی (ارز یا چک)

استفاده از چک در اوائل قرن 19 متداول گردید و پرداختها به وسیله چک (که آن زمان بسیار محدود بود) در کشورهای که سیستم بانکداری آنها توسعه یافته است بخاطر مزایایی که در بر دارد، صورت می‌گیرد رقم مهم و قابل ملاحظه‌ای در جمع معاملات حاصل نموده است مثلاً در آمریکا 38% - در فرانسه 57% - در انگلستان 78% - معاملات بوسیله چک صورت می‌پذیرد بانک مرکزی در ایران در 1339/3/7 تأسیس شد و هدف از تأسیس این بانک حفظ ارزش پول و تنظیم اعتبارات انتشارات پولی می‌باشد.

تاریخچه استعمال چک در ایران

«گفته شده است که در غرب چک برای اولین بار در سال 1374 میلادی در برخی از شهرهای ایتالیا (منجمله ونیز) معمول بوده است و از آنجا به انگلستان، کانادا، آمریکا و فرانسه راه پیدا کرده است.

امروزه در سطح بین‌المللی کنوانسیون‌های ژنو (مشمول بر سه قرارداد) وجود دارند که با هدف یکنواخت کردن مقررات قانون راجع به چک در 19 مارس 1931 میلادی به تصویب رسیده‌اند.»

اما برخی از نویسندگان با توجه به استعمال لفظ «چک» توسط شعرا و نویسندگان ایرانی معتقدند که واژه چک (بفتح چ) واژه فارسی بوده از ایران به هندوستان و از آنجا به زبانهای اروپایی وارد شده است.

مصادق این مطلب آن است که خاقانی شاعر بزرگ ایرانی در قرن 6 هجری در یکی از مشهورترین قصاید خویش، که آنرا در بیماری خود و نیز در سوگ فرزندش سروده، می‌گوید:

هدیه پرنج طیبیان به میانجی بنهید

خواب بیمار پرستان به سحر باز دهید

تا چک عافیت از حاکم جان نستانید

خط بیزاری آسایش و خور باز دهید

یا در سفرنامه ناصر خسرو یا حتی در شاهنامه فردوسی دیده می‌شود).

انواع چک از نظر بانک ملی و توضیح آنها

1- چک عادی: همان چک‌هایی است که در موقع گشایش حساب جاری بر اثر تقاضای کتبی مشتری در اختیار وی قرار می‌گیرد تا با هر برگ آن از حساب خود برداشت یا به دیگری منتقل نماید.

2- چک گواهی شده: چکی است که وجود محل آن بنا به درخواست دارنده حساب برای مدت معینی از طرف بانک گواهی شده و بانک معادل مبلغ آن چک از حساب مشتری برداشت و یا در همان حساب تا زمان ارائه چک برای دریافت وجه مسدود می‌نماید.

- 3- چك بانكي: چكي است كه بوسيله يك بانك عهده خود يا شعب آن يا عهده حساب آن بانك در بانك ديگر به تقاضاي مشتري صادر مي‌شود.
- 4- چك بسته: هنگامی كه دارنده حساب بخواهد گردش يا انتقال چك را محدود نمايد بر روي چك صادره به نام شخص معين دو خط موازي مورب رسم کرده و پرداخت وجه آنرا به حساب خود نزد بانكي كه در آنجا حساب دارد منظور نمايد. (اين چك بسته را چك بسته عام مي‌گویند).
- 5- چك عمومي اينيوس: اگر دارنده حساب بخواهد چكي بكشد و دسته چك خود را همراه نداشته باشد، مي‌تواند از بانك تقاضا كند يكبرگ چك عمومي در اختيار او بگذارد.
- 6- چك مسافرتي: چكي است كه از طرف بانكهاي ناشر اسكناس و يا مؤسسات اعتباري خاص كه شهرت بين‌المللي دارند صادر شده و در اختيار مسافراني كه قصد عريمت به خارج از كشور را دارند قرار مي‌گيرد.
- امروزه استفاده از چك مسافرتي در مسافرتهاى بين شهري و بين استاني داخل كشور نيز متداول گرديده است.
- 7- چك تضمين شده: چكي است كه از طرف بانكي مجاز عليه همان بانك صادر مي‌گردد.
- 8- چك در گردش: روبه‌اي است كه براي صدور چك مسافرتي براي خارج از كشور ذكر شد در مورد صدور چك در گردش در داخل كشور نيز جاري است.
- 9- چك پول و چك مسافرتي: اين نوع چكها نيز در رديف و جزو خانواده چكهاي تضمين شده محسوب مي‌شوند.
- انواع ديگر چك (در عرف عام)**

در اين قسمت، هدف، بررسي عناوين مختلفي است كه در استفاده از چك در عرف عام مرسوم و متداول گرديده و به تبع تسهيل مبادلات اقتصادي، مسائل و مشكلاتي را آفريده است.

- چك امانتي: همانطور كه مي‌دانيم و در بخش مربوط به قوانين و مقررات مربوط به چك در همين كتاب آمده، دادن و يا گرفتن يك يا چند فقره از هر نوع چك بصورت امني ممنوع و غيرقانوني مي‌باشد اما معمولاً شاهد اين امر بدلايل مختلفی مانند روح مهرطلبي و احساس انجام نيكي براي ديگران هستيم. كه دارندگان دسته چك گاهي چكي را با قيد مبلغ و يا بطور سفيد امضاء در وجه فرد غير (به تصور امانتي) در ازاي دريافت وجهي صادر مي‌كنند و بعضاً سررسيد آنرا نيز تعيين ننموده (چك بدون تاريخ) و تحويل گيرنده مي‌دهند. در بسياري از موارد بخصوص بروز اختلاف بين طرفين چك فوق به بانك ارائه و بدليل خالي بودن حساب جاري صاحب چك، موجب مشكلات و تنشها مي‌گردد. در اين صورت است كه صادر كننده چك بلامحل بودن آنرا با عنوان اين كه چك را به امانت كشيده بود توجيه مي‌كند.

- چك تخليه: طبق روال معمول كه بين واسطه‌ها، بنگاههاي معاملاتي املاك بيشتر کاربرد دارد. بنگاه به نمايندگي از طرف موجر (واحد مسكوني يا تجاري) چكي را كه مبلغ مندرجه روي آن حدوداً بيشتر از مبلغ قيمت نهايي ملك مورد اجاره يا رهن تعيين مي‌شود از مستاجر (باز هم بصورت امانت!) دريافت مي‌دارد و آنرا در اختيار موجر قرار مي‌دهد. معمولاً در وجه اين نوع چكها عبارت «چك تخليه از بابت تخليه...» عيناً قيد مي‌شود تا چنانچه موقع انقضاء مدت اجاره، مستاجر از تخليه و تحويل ملك مورد نظر امتناع نمايد موجر مطالبه مبلغ مندرج چك تخليه را بعنوان طلب خود ادعا نمايد. اين امر نيز برخلاف قانون چك اعمال مي‌شود و چكي كه اينگونه مورد استعمال قرار مي‌گيرد در صورت نداشتن يا كسري موجودي در حساب جاري صادر كننده چك، بلامحل تلقي شده و قابل پيگرد كيفري يا حقوقي خواهد بود. البته هدف از اين امر تضمين و پشتوانه حفظ ملك است.

- چك اشخاص: گاهي براساس عرف رايج معاملات مدت‌دار قراردادي في‌ما بين خريدار و فروشنده مبني بر همكاري بصورت فروش نسيه در مقابل ارائه چك مدت‌دار منعقد مي‌گردد يعني عمده‌فروش با فروشنده جزء به توافق مي‌رسند كه مبادله کالا يا خدمات دوجانبه صرفاً از طريق چك خودشان صورت خواهد گرفت. به چكهايي كه فروشنده جزء از غير حساب جاري خود (از مشتريان ساير) به عمده فروش فوق ارائه نمايد در اصطلاح بازاري «چك اشخاص» اطلاق مي‌شود.

- چك قرض‌الحسنه: اخيراً صندوقهاي قرض‌الحسنه يا مؤسسات پسانداز و قرض‌الحسنه قوامين به مشتريان دارنده حسابجاري در شعبه خود دسته چكهايي نيز مطابق ساير بانكها تحويل مي‌دهند كه در عرف عام به «چك قرض‌الحسنه» موسوم گرديده است اين نوع چكها در واقع «حواله» بوده و از قانون چك (به مفهوم بانكي آن) مستثني مي‌باشد.

منبع: سليمي، ياسين ، (1381) چك برگشتي يا ازدهاي جادوئي، از ص 21 تا ص 38.

تهيه و تنظيم : خسرو محمدپور

كارشناس پشتيباني اداره كل تبليغات اسلامي استان